

NEUMANN TIBOR

„Egytelkes nemes”

Egy középkori fogalom magyarázatához*

Régóta közismert, hogy a középkori Magyar Királyság lakosságának 4-5%-át kitevő nemesség többségét a szerény birtokvagyonnal rendelkező kisenemesség, és ezen belül is az úgynevezett egytelkes nemesség (*nobiles unius sessionis*) tette ki.¹ A történeti köztudatban e kifejezést igen gyakran tévesen értelmezik: egy tulajdonképpen önálló, a nemesség legalján elhelyezkedő társadalmi rétegnek tekintik, és ennek kapcsán szokás őket birtoktalan, szegény- vagy parasztnemeseknek is nevezni.² Általában azt olvashatjuk róluk, hogy kizárólag egy nemesi telekkel, ám teljes körű országos nemesi jogállapottal rendelkeztek, de már megelőlegezve is elmondhatom, hogy e meghatározás is számtalan sebből vérzik. Az alábbiakban tehát e fogalom jelentésével és ezzel összefüggésben néhány tanulságos Nyitra megyei példával szeretnék foglalkozni. Mielőtt azonban ezt megtenném, valamit hangsúlyoznom kell: vizsgálataim során azt tekintem egytelkes nemesnek, akit a források annak neveznek. Bár ez már-már nevetségesen egyértelműnek hangzik, mégsem az. A hagyományosan vett középkorból ugyanis – egy-egy példától, főként adójegyzékek-től eltekintve³ – nem rendelkezünk olyan forrásokkal, amelyek egy vagy több

* Jelen dolgozat 2010-ben megjelent szlovákul a *Forum Historiae* internetes folyóirat 4. évfolyamának 2. számában „Jednousadlostný šľachtic. K objasneniu stredovekého pojmu” címmel.

1 Pl. *Maksay Ferenc*: „A sok nemes országa”. In: Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. Balázs Éva–Fügedi Erik–Maksay Ferenc. Akadémiai, Bp., 1984. 277–296.; *Kubinyi András*: A Magyar Királyság népessége a 15. század végén. *Történelmi Szemle* 38. (1996) 146–147.; *Uő*: Nemesi szabadság–jobbágyi szabadság. Falusi önkormányzat a késő középkorban. In: A középkor szeretete. Történeti tanulmányok Sz. Jónás Ilona tiszteletére. Szerk. Klaniczay Gábor–Nagy Balázs. ELTE BTK Közép- és Korajútkori Egyetemes Történeti Tanszék, Bp., 1999. 245. (A szerző szerint a népesség 4,4%-a volt nemes, ezen belül 2,9% egytelkes nemes.)

2 Az egytelkes nemesek mint nemesi kiváltsággal rendelkező parasztok, parasztnemesek: *Kubinyi András*: Nemesi szabadság i. m. (1. jz.) 245–246. – Mint egytelkes vagy szegény nemesek: *Maksay Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén. I–II. Akadémiai, Bp., 1990. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai II.: Forráskiadványok 16.) I. 6–8. – A terminológiai kérdésekre és további szakirodalomra ld. *Neumann Tibor*: A Vízköz kisenemesi társadalma a középkorban. *Századok* 136. (2002) 417–450., főként 443–448.

3 Pl. *Solymosi László*: Veszprém megye 1488. évi adólajstroma és az Ernuszt-féle megyei adószámadások. In: *Tanulmányok Veszprém megye múltjából*. Szerk. Madarász Lajos. Veszprém M. Levéltár, Veszprém, 1984. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai 3.) 207–211.; *C. Tóth Norbert*: Lehetőségek és feladatok a középkori járások kutatásában. *Századok* 141. (2007) 434–451. (Zala megye két járásának 1513. évi adóösszeírása.)

nemest egytelkes nemesnek neveznének. Sok más megye mellett az általam jobban ismert Nyitrában is csak a mohácsi csatát követő időszakból fennmaradt adóösszeírások⁴ segíthetnek abban, hogy pontosan meghatározzuk e csoport tagjait. Az egytelkesek vizsgálatánál tehát nem tudunk mást tenni, mint hogy a kora újkori adóösszeírásokban található családokat az időben visszafelé haladva nyomon követjük. Ez a módszer, bár a kényszer szülte, mégis rendkívül tanulságos eredményeket hoz.

A legkönnyebb természetesen azt cáfolni, hogy az egytelkesek kizárólag egy telekkel rendelkeztek. Számtalan esetben hallunk ugyanis olyan nemesekről, akiknek egyszerre több, akár hat telke is van, de persze olyanokról is, akiknek összes vagyona egy nemesi telek töredékrészére (negyedére, ötödére, hatodára) korlátozódik.⁵ Hogy mégis miért hívják őket egytelkesnek, azt a középkori törvények egyértelműen megmagyarázzák, amikor a *nobilis unius sessionis* szinonimájának tekintik a *nobilis iobagiones non habent*, azaz a jobbággal nem rendelkező nemest. Nyitra megyében több esetben találkozunk olyan személlyel, akit bár az egytelkesek között írnak össze, hiszen a megyében nincs jobbágya, végül mégis mentesítik az adófizetés alól, arra hivatkozva, hogy Trencsén megyében viszont rendelkezik jobbágyokkal.⁶ Az egytelkes nemesnek tehát lehetett ugyan több telke, de azok *nemesi telkek* voltak, vagy ami szintén gyakran előfordul, jobbágylakó nélküli, azaz *puszta jobbágytelkek*. Bár az egytelkes nemes kifejezést először Mátyás király 1463. évi törvénye használja,⁷ a „jobbággal nem rendelkező” szinonima az 1397. évi temesvári országgyűlés óta gyakran szerepel a törvények rendelkezéseiben.⁸

4 Magyar Országos Levéltár (= MOL) E 158 Conscriptioes portarum, Nyitra megye. (Filmtári jelzet: 1640–1641. doboz.) – A megyének 1526 előtt csak egy adójegyzéke ismert, amely egy járást foglal magában, ld. *Neumann Tibor: Nyitra megye hegyentúli járásának kamarahaszna-összeírása 1452-ből*. In: *Honoris causa. Emlékkönyv Engel Pál tiszteletére*. Szerk. Neumann Tibor–Rác György. MTA TTI–PPKE BTK, Bp.–Piliscsaba, 2009. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 40. – *Analecta Mediaevalia* III.) 183–234.

5 Egy-egy példa ezekre: *Neumann T.: Vízköz* i. m. (2. jz.) 437–438., 443.; *Uő: Nemes vagy jobbágy? Egy Turóc megyei késő középkori jogszokás elemzése*. Levéltári Közlemények 75. (2004) 93–116., főként 100.

6 Az 1549. évi adójegyzékekben (MOL E 158 Nyitra megye) Kerencs és Bacskafulva egytelkeseiről jegyezték fel, hogy Trencsén megyében jobbágyokkal rendelkeznek (1. összeírás fol. 270r–v, 2. összeírás fol. 209r).

7 1463:2. tc. *Decreta Regni Hungariae 1458–1490. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Geisa Érszegi–Susanna Teke*. Akadémiai, Bp., 1989. (*Publicationes Archivi Nationalis Hungarici* II.: *Fontes* 19.; = DRH II.) 134.

8 1397:6. tc.: „Minores autem nobiles iobagionibus orbati et privati”, „nobiles persone iobagionibus carentes”. *Decreta Regni Hungariae 1301–1457. Collectionem manuscriptam Francisci Döry additamentis auxerunt, commentariis notisque illustraverunt Georgius Bónis–Vera Bácskai*. Akadémiai, Bp., 1976. (*Publicationes Archivi Nationalis Hungarici* II.: *Fontes* 11.; = DRH I.) 161–162. – 1397:66. tc.: „nobiles pauperes iobagionibus carentes”. Uo. 173. – Vö. 1492:20. tc.: „nobiles autem unius sessionis utputa iobagiones non habentes”. *Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1000–1526. évi törvények*. Szerk. Nagy Gyula–Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Franklin, Bp., 1899. (= CJH I.) 492.

Az egytelkes kifejezés tehát azt hangsúlyozta, hogy az ilyen nemesnek nincsen megadóztatható jobbágytelke. Mivel Magyarországon az adózás és a hadkiegészítés is a népes jobbágytelkek számbavételén alapult, ezért a késő középkori magyar uralkodók hamar igyekeztek megadóztatni azt a népes nemesi réteget, amely addig kiváltsági miatt teljesen kicsúszott a teherviselés alól. Nem lehetetlen, hogy e törekvésre az egyház szolgáltatta a példát, amely szerette volna a jobbágy nélküli nemeseket bevonni – olykor átmeneti sikerrel – a tizedet fizetők körébe, noha ezt Zsigmond király 1397. évi törvénye óta számtalan középkori dekrétum tiltotta.⁹ Az oszmán-törökök előretörése miatt először természetesen a katonai terhek kerültek előtérbe: az egytelkeseknek rendszerint fejenként kellett hadba vonulniuk, máskor viszont változó számú – például 10, 20 vagy 36 – egytelkesnek kellett egy-egy íjászt kiállítania.¹⁰ Az első uralkodó, aki az egytelkesekre pénzben fizetendő adót rótt ki, Habsburg Albert volt 1439-ben, amikor őket is száz dénár rendkívüli adóval sújtotta.¹¹

Hangsúlyoznunk kell, hogy a tizedmentességet, illetve annak ritka szabályozását leszámítva, hogy nem szükséges teljes számban képviseltetniük magukat az országgyűlésen,¹² a magyarországi törvényekben csak és kizárólag akkor hallunk egytelkesekről, amikor az uralkodó adóval vagy katonai kötelezettséggel terhelte őket. Ezt a gondolatot hamarosan továbbvezetem, de pillantsunk rá előbb Nyitra megye 1530–1540-es évekből fennmaradt adójegyzékeire.

Ezek legfontosabb hozadéka mindenképpen az, hogy az egytelkes nemesi listákon nem csak nemesi jogállapotú személyek találhatók. Itt írták össze például az esztergomi érsekség és a nyitrai püspökség egyházi nemeseit, más néven prédiálisait is, és nem is tüntették fel ezek eltérő jogi állapotát.¹³ Mellettük több olyan személyt, illetve csoportot is találhatunk, akik nem rendelkeztek nemesi jogállapottal, mégis – az adott év rendelkezéseinek megfelelően – mentesültek az adófizetés alól vagy éppen egytelkes nemesként adóztak. A legszélsőségesebb

9 1397:66. tc. DRH I. 173. – 1405: „Et quia nihil esset nobilitatis insigne, si ab inferioribus non differret, volumus igitur et presentis ordinatione sanximus, ut nullus nobilis regni nostri, vero scilicet nobilitatis titulo insignitus, etiam si iobagionibus omnino careat, ad decimas dicari et ad ipsarum decimarum super eum fortassis dicatarum solutionem compelli, astringi et artari debeat atque possit modo aliquali.” DRH I. 216. – 1439:28. tc. Uo. I. 294. – 1440:1. tc. Uo. I. 312. – 1447:36. tc. Uo. I. 370. – 1458:24. tc. DRH II. 97. – 1468:6. tc. Uo. II. 176. – 1470:3. tc. Uo. II. 186–187. – 1492:50. tc. CJH I. 512. – 1500:29. tc. Uo. 660. – A későbbi törvények hangsúlyozzák, hogy az egytelkesek csak saját telkük erejéig mentesek a tizedfizetés alól, ha más földjén birtokolnak szőlőt vagy szántót, e kiváltságuk nem érvényesül.

10 1459:11. tc. DRH II. 113.; 1464. évi suppl. 4. tc. Uo. 154.; 1492:20. tc. CJH I. 492.; 1498:1. tc. Uo. 596.; 1498:16. tc. Uo. 604.

11 1439: DRH I. 305.

12 Az 1447:28. tc. elrendeli, hogy a jobbágytalan és a húsznál kevesebb jobbággal rendelkező nemeseknek nem kell megjelenniük az évenként tartott országgyűlésen: DRH I. 368. – Az 1498:1. tc. úgy rendelkezik, hogy tíz egytelkes közül egy jelenjen meg az országgyűlésen: CJH I. 596.

13 Az esztergomi érsekség *Liber Sancti Adalberti* című urbáriuma (MOL E 156 Urbaria et conscriptiones fasc. 45. no. 25.) 1553-ban a következő Nyitra megyei, prédiálisok lakta településeket sorolja fel: Kiskér, Cétény, Pan, Néver, Dicske. Valamennyien az érseki prédiálisok verébélyi székéhez tartoztak.

eset Jan zo Žerotína nagy hatalmú morva báró özvegyének felvétele az egytelkesek közé. Férje egykor Szokolca királyi város zálogbirtokosa volt, és ahogy a szakolcai házaikban lakó nemeseket, úgy az ott házzal rendelkező özvegyet is összeírták.¹⁴ A legérdekesebb eset viszont az 1467-ben Jan Svehla zsoldosvezért fogságba ejtő turai jobbágyok esete: őket és utódaikat Mátyás király örökre felmentette az állami adó fizetése alól, de meghagyta őket Guti Ország Mihály csejtei uradalmának alávetve, jobbágyként, miáltal az összeírások olykor „Svehla nemesei”, „Svehla szabadjai”, vagy „Svehla királyi nemesei” névvel illetik őket.¹⁵ Azaz földesúri adót fizettek az Országoknak, de az állami adó alóli mentességük miatt már-már nemesnek számítottak. Kiváltságukat a kora újkori Habsburg-uralkodókkal többször megerősítették: e privilégiumokban már rendre nemesnek nevezték őket.¹⁶ Az ugyan magától értetődő, hogy a nemesi státusszal együtt járt az adómentesség, az ő esetükben viszont ez éppen fordítva érvényesült: idővel az adómentesség hozta magával a nemességet. Pozsony megyéből olyan egytelkest is ismerünk, aki mezővárosi jobbágyként szegődött el a pozsonyi préposthoz majorosnak (*alodiator*), így annak egyházfai nemesi telkén élt családjával. Ő ráadásul a gazdagabb egytelkesek közé tartozott.¹⁷

Az is bizonyos, hogy egytelkesekünk között szerepelnek olyanok, akik leányági örökösödés útján jutottak telkeikhez, és akiket a 16. század első felében már nem tekintettek teljes jogú nemesnek – az úgynevezett anya utáni (*post matrem*) és feleség utáni (*post uxorem*) nemességre gondolok –,¹⁸ de mivel nemesi telken éltek, egytelkesként adóztak. Bár a szakirodalom ezzel összefüggésben úgy véli, hogy a 15–16. század fordulóján lezárult a nemességbe való könnyű bejutás lehetősége,¹⁹ ezt a megállapítást néhány helyi példa mindenképpen árnyalja. Zsúkon

14 Személyére ld. *Neumann Tibor: A Korlátkövek. Egy előkelő család története és politikai szereplése a 15–16. században.* Győri Egyházmegyei Levéltár, Győr, 2007. (A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai. Források, feldolgozások 5.) 77–80. – Az özvegy az 1542. évi egytelkes nemesi listán (MOL E 158 Nyitra megye) szerepel: „relicta domina Elena condam domini Syrothynczky” (p. 502.).

15 Pl. MOL E 158 Nyitra megye 1531. évi adójegyzék p. 39–40.: „liberi swelle”; uo. 1533. évi adójegyzék p. 202.: „nobiles regii VIII swella”; uo. p. 204.: „liberi per svellam”, „liberi per ius Svella” stb. – Ez idő tájt már a csejtei uradalom több településén éltek. Általában az adott településeken belül tesznek róluk említést, de pl. 1546-ban (uo. 1546. évi adójegyzék p. 585.) az egytelkes nemesek között sorolják fel őket. Történetükről más helyen szeretnék részletesen írni.

16 1590-ben I. Rudolf királlyal: MOL A 57 Libri regii 4. kötet p. 668–670. (Ekkor a következő formában adták meg a nevüket: „nobilium Martini, Iacobi et Matthiae Sedo vocatorum, fratrum carnalium in possessione Koztolna commorantium, filiorum vero nobilis quondam Emerici filii providi Marcy fratris providorum quondam Iacobi et Georgii eotunc colonorum in possessione Thwran vocata commorantium”. Vö. II. Ferdinánd 1628. febr. 24-i megerősítésével: Uo. 7. kötet p. 700–707. – Vö. Nyitravármegye. Szerk. Sziklay János–Borovszky Samu. Országos Monográfia Társaság, Bp., é. n. (Magyarország vármegyéi és városai IV.) 165.

17 *Neumann T.: Vízköz i. m. (2. jz.) 429.: 71. jz., 447.*

18 *Engel Pál–Kristó Gyula–Kubinyi András: Magyarország története 1301–1526.* Osiris, Bp., 1998. 313–314.; *Neumann T.: Vízköz i. m. (2. jz.) 436–439.*

19 *Fügedi Erik: Az Elefánthyak. A középkori nemes és klánja.* Osiris, Bp., 1999. (Osiris Mikrotörténelem) 10–11.

egy egytelkest írtak össze, akiről tudjuk, hogy korábban helyi jobbágy volt, de 1539-ben szolgálataiért kapott uraitól, a Majtényiaktól két darab fél pusztá jobbágytelket és két szőlőt. Mivel a következő évben e magánadományt a királyi helytartó, Thurzó Elek is megerősítette, a jobbágyból nemes lett.²⁰ Hasonló jelenséggel találkozunk a kissarlói Vancsa család esetében. A három jobbágytestvér 1521-ben saját földesuruktól vásárolta meg tetemes összegért, 200 forintért Kissarló birtok felét, amely 4 népes és 3 pusztá jobbágytelket jelentett, köztük saját telküket.²¹ A hét telket nyilván felosztották egymás között, hiszen húsz évvel később már egytelkes nemesként tűnnek fel a forrásokban.²²

A fenti példák közül az egyházi nemesek avagy prédiálisok lógnak ki a legjobban, hiszen egy országos léptékben is számottevő, ráadásul jogi kötöttségeikben a nemességtől jelentősen eltérő csoportról van szó. Egyáltalán nem meglepő azonban, hogy az 1540-es években az egytelkesek között találjuk őket. A Zsigmond korra megszilárdult kiváltságaik ugyanis – leszámítva, hogy alá voltak vetve főpapjuknak és külön törvényszékük volt – csaknem teljes egészében azonosak voltak a nemességgel. A Nyitra megyei prédiálisok Zsigmond királytól kapott 1411. évi kiváltságlevelé értelmében szintén adó- és vámmentesek voltak, esküjük egyenlőnek, vérdíjuk pedig azonos értékűnek számított a nemesekével, és még a nemesség tagjainak fenntartott királyi emberi (eseti) feladatkört is magukra vállalhatták.²³ Ugyanúgy adták ki birtokaikból a hitbért és a leánynegyedet, mint a nemesek, akikhez hasonlóan tizedmentességet élveztek.²⁴ Egy 16. századi összeírásuk kiemeli, hogy teljes mértékben olyan szokások szerint élnek, mint a lakhelyükül szolgáló megyében a nemesek.²⁵ (Hozzátehetjük persze, hogy az újkorban ez alól kivételt képez a címer és a nemesi előnév használata, hiszen ezek számukra tiltottak voltak.)²⁶

20 Skoda János zsúki jobbágy adományt kap: Štátny archív v Nitre (Nyitraivánka), Uzsovcics cs., könyöki 57. doboz, Időrendi sorozat 1540. – Skoda János zsúki egytelkes nemes egy nemesi telek után fizet adót: MOL E 158 Nyitra megye, 1549. évi adójegyzék, fol. 255v.

21 Slovenský Národný Archív (Pozsony; = SNA) Garamszentbenedeki konvent hiteleshelyi lt., Protocollum B. (Fényképen: MOL Diplomatiikai Fényképgyűjtemény [= DF] 206 797.) p. 176–177.

22 MOL E 158 Nyitra megye, 1542. évi adójegyzék, p. 501. (Kissarló: „Matheus Wanicza”, „Iacobus Wanicza”).

23 *Ethey Gyula*: A verebélyi érseki nemesi szék (Különlenyomat a *Magyar Családtörténeti Szemle* 1941. évfolyamának V–1942. VIII. számaiból.) 42–44., I–II. (A könyvbe fűzött melléklet.)

24 „illi, qui hactenus a solutionibus decimarum semper exempti fuerunt (prout sunt nobiles unius sessionis in eorum terris propriis et praediales certarum ecclesiarum salvis tamen iuribus ipsarum ecclesiarum)”. 1500:29. tc. CJH I. 660.

25 „Nobiles vivunt omnibus consuetudinibus illorum comitatum, ubi resident...”. MOL E 156 fasc. 45. no. 25. Liber Sancti Adalberti, 1553. – Az 1500:29. tc. megemlíti, hogy az egytelkes nemesek és bizonyos egyházak prédiálisai eddig is mentesek voltak a tizedfizetés alól: CJH I. 660.

26 *Ethey Gy.*: i. m. (23. jz.) 42–44.; *Székely Ottokár*: Az egyházi nemesség. A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve 5. (1935) 38–40.; *František Oslanský*: Predialisti Ostrihomského Arcibiskupstva na Slovensku do začiatku 16. storočia. *Historický časopis* 34. (1986) 4. sz. 487–508.

Feltűnő, hogy a középkori törvények általában nem foglalkoznak az egyházi nemesekkel, ami azzal együtt, hogy rendesen nem voltak jobbágyaik, azt sejteti, hogy az egytelkesekre vonatkozó törvények általában rájuk is kiterjedtek. Mátyás király ugyanakkor igyekezett őket elválasztani az egytelkesektől, hogy a jobbágyokkal azonos mértékben adóztathassa meg őket – ez olykor sikerült is neki.²⁷ Később azonban a Jagelló királyok többször is hangsúlyozták az egytelkes nemesekkel azonos kötelezettségeiket. A két csoport egymáshoz való közeledését az 1522. évi törvény is kiemeli: ekkor úgy fogalmaztak, hogy az egyházi nemesek, akik „a nemesek kötelezettségeit teljesítik, vagyis nemesnek tartják őket”, az egytelkesekkel azonos módon tartoznak az adót megfizetni.²⁸ E fejlődés egyik további állomása az, hogy az 1546. évi törvény már egyenesen *királyi* és *egyházi* egytelkes nemesekről ír!²⁹ Egyértelmű mindebből, hogy a két, hasonló körülmények között élő réteg közeledése vagy távolodása az adóztató akaratán (és persze érdekérvényesítő képességén) is múlt.

A fentiekből világosan következik, hogy az „egytelkes nemes” meghatározás alatt a 16. század közepén nem csak országos nemességgel rendelkező személyeket találhatunk. Látszólag idesoroltak mindenkit, akinek nem voltak jobbágyai, de a szó középkori értelmét tekintve birtokos volt, miáltal hadakozási kötelezettség is terhelte. E következtetést középkori példával is igazolhatjuk, méghozzá éppen I. Mátyás király idejéből. 1483-ban az uralkodó a gyakori török betörések pusztításainak ellensúlyozására felmentette Szlavónia valamennyi egytelkes nemesét a fél aranyforintot kitevő hadiadó fizetése alól.³⁰ Egy hat évvel későbbi parancslevele megvilágítja, hogy mások mellett kikből állt ez a kiváltságolt csoport: e levelében ugyanis nemtetszését fejezte ki, hogy „Kemlék vára tartozékain élő valamennyi egytelkes nemes”, akik mindig is szolgálattal tartoztak a várnak, egy ideje kivonják magukat a vár joghatósága alól. Megparancsolta ezért nekik, hogy teljesítsék a várral szembeni kötelezettségeiket.³¹ Akár érvényes volt a kemléki prédiálisok által igényelt nemesi státusz, akár nem, a levélből egyértelmű, hogy a kor embere természetesnek tartotta: az egytelkes nemes nem feltétlenül rendelkezik országos nemességgel.

27 1467. évi registrum, 1. tc. DRH II. 165–166.; *Solymosi L.*: i. m. (3. jz.) 129., 133. – Vö. a Gömör megyének szőlő, 1487. évi adózási utasítással: DRH II. 324. – Az 1475:6. tc. viszont az egytelkeseket és prédiálisokat egyaránt mentesíti az akkor kivetett adó alól: DRH II. 224.

28 „Et quod praediales ecclesiarum, qui nobilium vices gerunt, seu pro nobilibus reputantur, instar nobilium unius sessionis contributiones praenotatas facere teneantur.” 1521:19. tc. CJH I. 794.

29 „nobiles quoque unius sessionis tam regales, quam ad ecclesias pertinentes”. 1546:6. tc. Corpus Juris Hungarici. Magyar Törvénytár. 1526–1608. évi törvénycikkek. Szerk. Kolosvári Sándor–Óvári Kelemen. Franklin, Bp., 1899. (= CJH II.) 178. – Az egyházi nemes ellenpárjaként már a 15. században használják a „királyi nemes” kifejezést. Lásd pl. 1477: Biskupský Archiv Nitra (Nyitra; = BAN), Nyitrai káptalan magánlt. 65–15. (DF 273 670.). Itt az iktatásnál megjelent szomszédokat a *nobiles regales* és a *nobiles archiepiscopales* kategóriákba sorolják.

30 „fidelium nostrorum universorum unius sessionis nobilium intra ambitum regni nostri Sclavonie ubivis commorantium”. MOL A 57 5. kötet, p. 523–524. (1483. febr. 13.)

31 „universi et singuli nobiles unius sessionis in pertinentiis castri nostri Kemlek constituti et commorantes”. uo. 9. kötet, p. 768–769. (1489. máj. 10.)

A törvényszövegeket olvasva – ahol, mint említettem, az egytelkesek csak az adózással és az ezzel összefüggő hadakozással kapcsolatban jelennek meg – úgy tűnhet, hogy az egytelkes nemes kifejezés nem más, mint egy adózási terminus: az adószedőket látszólag nem érdekelte, hogy a jobbágytalan birtokos valódi nemes-e vagy nem. (Ez alól ismét Mátyás király a kivétel, aki adójövedelmei fokozása érdekében 1467-ben csak azt mentesítette volna a kamarahaszna alól, aki nemességét igazoló kiváltságlevéllel rendelkezik.)³² Ennek igazolására egy érdekes oklevelet szeretnék megemlíteni, amely jelenlegi tudomásom szerint a középkori okleveles anyagban egyedülálló abban, hogy szövegében egy személy magát egytelkes nemesnek nevezi.

1501-ben egy ocskói kisnemes pert indított a jóval tehetősebb nemesnek számító Ocskai Ferenc ellen, mivel az utóbbi fogságba vetette. Ocskai azzal védekezett, hogy ellenfele saját jobbágya (prédiálisa) és nem nemes. A felperes kisnemes ekkor közölte, hogy bár szülei valóban nem nemesek, amióta azonban elvette nemes feleségét és annak nemesi telkén lakik, mindig is „minden vonatkozásban a megye egytelkes nemesei közé számították”. Ezt a nyitrai alispán is megerősítette, aki részletesen ki is fejtette, hogy mit jelentett minden vonatkozásban egytelkes nemesnek lenni: a királyi adó, azaz *taxa regia* fizetését, valamint az egytelkesekre rótt hadakozási kötelezettség, *exercitatio* teljesítését. Az egyszerű hatalmaskodási ügyből státuszper kerekedett, amelyben a felperest, mivel felesége nemesi leszármazását nem tudta oklevelekkel igazolni, az „örök szolgaság igájába” vetették és számúzték lakhelyéről.³³ Az Ocskóról távozni kénytelen kisnemes előbb beköltözött Pöstyén mezővárosba, majd fia a közeli Brunóc faluban vásárolt egy nemesi birtokrészt,³⁴ ahol évtizedekkel később is egytelkes nemesként élt, míg egy gyilkosságot követően 1549-ben onnan is menekülni volt kénytelen.³⁵ A nemesi jogállásában támadható kisnemes tehát azzal védekezett, hogy ő egytelkes nemes, hiszen fizeti az ilyen nemesekre kirótt királyi adót és velük együtt hadakozik.

A fentieket összefoglalva tehát a következőt állapíthatjuk meg: az egytelkes nemes kifejezés nem társadalmi réteget jelöl, hiszen az országos, az egyházi és várnemeseket merőben eltérő jogi helyzetük miatt egyáltalán nem tekinthetjük azonos rétegnek. E – kizárólag adózási – kategória mindazon birtokos személyt

32 1467. évi registrum, 1. tc. DRH II. 165–166.

33 „instar ceterorum nobilium unius sessionis semper in ipso comitatu Nitriensi in medium nobilium in quibusvis connumerati fuissent [...] dictum Martinum actorem a multis annis, quibus videlicet ipse condam Andreas Ilmery honore vicecomitatus usus fuisset, in medium nobilium unius sessionis tam ratione taxarum regie maiestatis, quam eciam ratione exercituacium(!) connumerasse eidem condam Andree Ilmery manifeste constitisset [...] iugo perpetue servitutis et rusticitatis relinquendo et in exilium ponendo”. MOL Diplomatakai Levéltár (= DL) 95 449. (Ocskay cs. lt.) 1501–1504 közötti per Ocskai Ferenc és Ocskai Kwzy Márton között.

34 BAN Nyitrai káptalan hiteleshelyi lt. 1520–1530/958. (DF 273 407.) – Az oklevél Ocskói Márton fia, Pöstyéni Ocskai János néven említi. Később Kussy Jánosként is feltűnik (ld. a következő jegyzetet), amely családnév nyilván azonos az előző jegyzetben idézett Kwzy-val.

35 „Brwnocz – Ioannes Kwssy, curia I, auffugit propter homicidium servitoris domini Bathori.” MOL E 158 Nyitra megye, 1549. évi adóösszeírás, fol. 186r.

magában foglalta, akiket valamilyen, főként az adózásra vonatkozó kiváltságuk elválasztott a jobbágyoktól, de jobbágyokkal nem rendelkeztek – pontosabban nem rendelkeztek az adott adószedés pillanatában. Ha ugyanis megvizsgáljuk az egytelkesnek tekinthető családokat, akkor az is egyértelművé válik, hogy a több telekkel is rendelkező, tehetősebb családok egyik évben tartanak egy-két jobbágyot, és ekkor természetesen nem számítanak egytelkesnek, míg a következő évben ismét az egytelkesek között találjuk őket. (Magától értetődően ez olykor visszaélésekkel, azaz az adóegység eltagadásával magyarázható, de aligha kizárólagosan.) Álljon itt egy példa: a Borcsányi család Nyitra és Trencsén megyében rendelkezett birtokokkal, de az 1520-as években, többek között egy rosszul sikerült borfelvásárlás következtében, eladósodtak, és birtokaik egy részétől kénytelenek voltak megválni.³⁶ Súlyosbította mindezt, hogy ekkor egy generáción belül három apának 17 gyermeke, köztük 11 fia volt,³⁷ ami odáig juttatta a családot, hogy az 1530-as évekre tagjaik az egytelkesek közé süllyedtek. Néha ugyanakkor feltűnik egy-egy családtag kezén egy-két adózó porta és olykor még pusztá jobbágytelek is.³⁸ A magyar örökösödési szokások természetesen ugyanúgy felelősek a nemesség elszegényedéséért, mint az, hogy egyes nemesi falvakban mindennapos volt a leányági öröklődés a nemesi családokba beházasodó jobbágyok és a gyakori adásvételi szerződések miatt.

A folytonos vagyoni fluktuáció miatt tehát a valóban nemesi állapotúnak számító egytelkesek tehetősebbjei és a néhány jobbággal rendelkező kismesek között elmosódni látszanak a határok. Talán ennek kifejeződése, hogy egyes törvények a 10 jobbágnál kevesebbel rendelkező nemeseket is az egytelkes nemesekkel veszik azonos elbírálás alá.³⁹ Dolgozatomnak tehát az a végkövetkeztetése, hogy ha a nemesi hierarchia legalacsonyabb rétegéről szólnak, ne használjuk a középkorban kizárólag adózási környezetben felmerülő egytelkes nemes kifejezést. Nevezzük e réteget egyszerűen kismességeknek, ami összhangban áll a törvények *minores* vagy *inferiores nobiles* kifejezéseivel.⁴⁰

36 SNA Garamszentbenedeki konvent hiteleshelyi lt., Protocollum B. (DF 206 797.) p. 186–187. (1524).

37 Az előző adat mellett lásd még: SNA Turóci konvent hiteleshelyi lt., Protocollum Vetus (DF 274 521.) fol. 21r-v. (1513).

38 Pl. 1533-ban három nemes (e számot hatról javították át; MOL E 158 Nyitra megye, 1533. évi összeírás p. 173.), 1549-ben két nemes egy kúriában (uo. 1549. évi összeírás, fol. 202r., 263v.) írtak össze, vö. még: uo. 1552. évi összeírás, p. 52.

39 1459:11. tc. DRH II. 113.; 1463:2. tc. Uo. 134.

40 Ld. például az 1498. évi törvény – az adózás kérdésétől független – meghatározását a nemesi rétegekről: *baro, nobiles potiores, mediocres, inferiores* (CJH I. 594.), amely véleményem szerint összhangban áll a korabeli és az okleveles anyagból is leszűrhető gyakorlattal. Vö. még az 1495:25. tc. *nobiles mediocres et pauperes* csoportjaival: CJH I. 576.

TIBOR NEUMANN
“ONE-PLOT NOBLEMAN”
ON THE INTERPRETATION OF A MEDIEVAL CONCEPT

The expression of “one-plot noblemen” (*nobiles unius sessionis*) is liable to frequent misinterpretation in the Hungarian scholarly literature. The group designated with the term is generally thought to have been a separate social layer at the bottom of the noble class, and its member are consequently also frequently referred to as landless, poor or peasant nobles. They are normally perceived as having enjoyed full noble rights, but only managed one single noble plot of land. The author, however, demonstrates with the help of late medieval legal texts that the expression, which turns up in Hungary for the first time in 1463, was in fact a synonym for “nobleman having no tenants” (*nobilis iobagiones non habens*), which occurs fairly frequently from 1397 on. Thus, such a nobleman could possess several noble plots, and even a deserted peasant plot, but, at the moment when the tax was levied, he had no peasant plot liable to taxation. Moreover, not only persons enjoying “full” or “general” nobility were rated among them, but also other possessors of land who had no peasant tenants, such as the so-called *prediales*, who were subjected to ecclesiastical authority, or the “castle nobles” who were attached legally to a given castle.

Now, what was the common feature which linked these social groups of various legal status to each other? It is certainly conspicuous that the laws only regulated the modes of their taxation and military service. The reason which underlay this is that the basis for taxation and recruitment was precisely the inhabited tenant plot, and thus, in the case of this group, only the person itself or his noble plot could be burdened with the tax. Consequently, the expression of “one-plot noblemen” is merely a contemporary term of taxation, the exact content of which, emerging in the course of taxation, could perhaps depend on the will of the taxpayer himself, but which by no means designated a separate layer of society. It has to be added that, thanks to their fluctuating fortunes, some poorer noble families were variably listed among the one-plot noblemen and those with a few tenant peasants, which means that in their case it would perhaps be more salutary to speak about petty/inferior nobility (*nobiles minores/inferiores*), an expression also warranted by the contemporary legal texts.